

RAZUMEVANJE EKSTREMIZMA KAO BITAN ČINILAC BEZBEDNOSNE KULTURE UNDERSTANDING EXTREMISM AS A KEY FACTOR OF SECURITY CULTURE

Milovan Subotić¹, Miloš Milenković²

¹ Institut za strategijska istraživanja, Beograd, SRBIJA,
e-mail: milovan.subotic@mod.gov.rs

² Institut za strategijska istraživanja, Beograd, SRBIJA,
e-mail: milos.milenkovic@mod.gov.rs

Apstrakt: Za razliku od terorizma, kao najogoljenijeg i najočiglednijeg oblika političkog nasilja, ekstremizam, kao njegovo stanište i polazište, nije na adekvatan način prepoznat i „vrednovan“, iako prema svom baznom potencijalu predstavlja možda i jedan od najznačajnijih okvira iz koga se dalje produkuju mnogi problemi koji tretiraju bezbednosnu kulturu današnjice. Ekstremizam se, dakle, ne može uporediti sa virusom koji je čovečanstvo „odnekud zakačilo“. To je njegova unutrašnja bolest prouzrokovana uglavnom dramatičnim promenama na socijalnom, političkom i kulturnom području. Međutim, sami po sebi, procesi nedovršene modernizacije i marginalizacije u stanju su samo da stvore idealne pretpostavke nastanka ekstremizma. Njegovo pretvaranje u posebnu ideologiju i političku praksu uvek je delo konkretnih ljudi i grupa. Uvažavajući polazno načelo bezbednosne kulture da se prepoznavanje opasnosti smatra ključnim faktorom u njenom izbegavanju ili otklanjanju, ovaj rad će se pozabaviti ključnim determinativima koji omeđuju pojam, te ukazati koje sve posledice može imati nerazumevanje i opšte društveno nečinjenje u odnosu na ovaj problem.

Ključne reči: ekstremizam, političko nasilje, bezbednost, tolerancija.

Abstract: Unlike terrorism as the most bare and the most obvious form of political violence, extremism, as a terrorism's starting point, is not appropriately recognized and "evaluated", although because of its basic potential it maybe represents one of the most significant frameworks which produces numerous issues that are treating the contemporary security culture. Therefore, extremism could be compared with the virus "caught from somewhere" by the mankind. It is mankind's internal disease mostly caused by dramatic changes in social, political, and cultural areas. However, by itself, processes of unfinished modernization and marginalization are only fit to create ideal assumptions of extremism's occurrence. Its transformation into separate ideology and political practice is always a work of concrete people and groups. Taking into account the initial principle of security culture that recognition of danger is the key factor in its evasion or elimination, the paper will be dealing with the key determinations that are framing the notion of extremism, and point out the consequences which the lack of understanding and general social omission could have on this issue.

Key words: extremism, political violence, security, tolerance.

1. UVOD

Malo je pojmova u savremenoj političkoj teoriji, pa i praksi, za koje već inicijalno možemo reći da pripadaju onima koje je naročito teško omeđiti, a kasnije i valjano definisati. Ekstremizam je, svakako, jedan od njih. Koren reči *ekstremizam*, latinskog je porekla i potiče od reči *extremus*, (krajnji ili krajnost koja je na samim granicama održivog, dopuštenog i normalnog, nešto što je na krajnjem vrhu ili krajnjem dnu objekta, u svakom slučaju neka njegova krajnja granica). [13] Ekstremizam, kao ponašanje ili težnja ka krajnosti, uglavnom biva leksički određen kao preteranost, vrhunski raspon, nešto što je jedva podnošljivo – održivo, ali je i poslednje po važnosti i nešto poslednje što se može dogoditi. [11]

Slikovit opis koji inicijalno determiniše ekstremizam i ukazuje na njegove karakteristike daje Dragan Simeunović u svojoj knjizi „Terorizam“, kada kaže: „Sve što postoji ima svoje granice i rasprostire se do njih. Međutim, jedno je svest o rasprostranjenosti do svojih granica, pa čak i povremena potreba da se one provere protezanjem do njih, njihovom kontrolom i opipavanjem *Inog* i njegove granice, a nešto je sasvim drugo ukoliko se granice proglase suštinom stvari, a težnja ka njima i bitisanje na njima, smislom egzistencije. Takva usmerenost ka krajnosti vodi, po pravilu, njihovom prelasku i ugrožavanju drugih, budući da je naša granica, čak i onda kada izgleda da postoji prazan međuprostor, uvek granica sa nekim ili nečim“ [13], govori prof. Simeunović i nastavlja: „Svako biće ima potrebu da se, poput čoveka u krevetu, protegne do svojih krajnjih granica i to se smatra prihvatljivim. No, pored naših vidljivih, čulno odredljivih granica postoje i raznovrsne, pa i naše sopstvene nevidljive granice. One predstavljaju neku vrstu logičnog nastavka naših vidljivih i uopšte merljivih granica. Oko nas se rasprostire nevidljiva teritorija koja nije „Mi“ ali nam pripada kao potvrda našega „Ja“. To se najbolje vidi kada neko pokuša da nam priđe previše blizu. Mi tada ili uzmičemo i sa sobom povlačimo svoje nevidljivo polje koje nas okružuje, ili zahtevamo da se taj „Ini“ drži na nekakvom, samo nama merljivom, odstojanju od nas. Tačna granica tog polja varira. Ponekad nam se neko može približiti до приљубљења a da ne osetim da nam je granica polja koje nas okružuje povređena, a ponekad pak težimo da budemo što dalje fizički, od neke mrske ili po nas opasne osobe. Naime, mržnja i strah idu zajedno. Očigledno je da su te granice subjektivne i da kao takve potvrđuju da je ono što smo po nama „Mi“ i što je po nama krajnje, ali još uvek naše, često u zoni izrazito subjektivnog doživljaja.“ [13]

Ovakav „plastičan“ primer, skoro da se u potpunosti može preslikati i na tle politike i, uže, političkog nasilja. Kriterijum ostaje isti – bez obzira da li smo stanovišta da je to što prelazi „prihvatljive granice“ korisno ili štetno po nas i druge. Ispoljavanje krajnje subjektivnosti naročito je izraženo u stavu da se mnogo češće (skoro aksiomatski) smatra ekstremnim tuđe nego li naše ponašanje. Što se tiče pojma ekstremizma u prostornim granicama, ne možemo se, oteti utisku različitih aršina određenja ovog fenomena. Dok je recimo za područje Balkana batinanje žene i dece još uvek nedovoljno „žigosana“ pojava¹³, u miljeu demokratskih evropskih zemalja, gde prednjače Skandinavske zemlje, takvi se nasilnici obavezno podvrgavaju i psihijatrijskom posmatranju, a ne samo policijskim merama.

Pored toga, u proučavanju ovog fenomena neophodno je voditi računa i protoku vremena kao nezaobilaznom faktoru prilikom određenja ekstremizma. Naime, ekstremizam treba analitično posmatrati i kao na pojavu u vremenu¹⁴ a ne samo u prostoru, jer ono što je bilo

¹³ Prema podacima koje je iznela poverenica za ravnopravnost Brankica Janković, u toku 2015. godine, u Srbiji su stradale 34 žene kao žrtve porodičnog nasilja. Podaci za prvih šest meseci 2016. godine, su sve, samo ne ohrabrujući.

¹⁴ Delovanje inkvizicije u srednjem veku iz današnjeg ugla može se smatrati ekstremističkim. Spaljivanje veštica je dugo bilo legitiman deo evropske tradicije (poslednji

ekstremno juče, ne mora biti na isti način okarakterisano danas, a vrlo verovatno, još manje sutra. Ksenofobija se, takođe, ubraja u najdragocenija „semena“ iz kojih niču nakazne biljke ekstremizma. Naime, u osnovi ksenofobije, kao vrhunskog tla za bujanje ekstremizma, postoji samoafirmacija koja se, po Simeunoviću, iskazuje u dva vida: „Prvi je negativan odnos prema „nižima“ (slabijima) od nas, što predstavlja tzv. jačanje superega i podstrek za obračun sa „boljima“ od nas (drugi vid samoafirmacije), a to su oni prema kojima osećamo zavist“.[13] Baš ova negativna samoafirmacija pretočena sa nivoa individue na nivo naroda neminovno vodi u stanje kolektivne ksenofobije. Politički ekstremizam uvek u sebi sadrži bar zrno ksenofobije ali se odnosi na socijalno znatno uže i, za razliku od prvenstveno stihijske ksenofobije, bolje organizovane pojave. Ekstremizam praktično nastaje uvek u periodu nacionalno - državne izgradnje, naročito ukoliko je ona praćena borbom vlasti protiv etničkog separatizma i regionalne autarkije.

Postoje primeri koji nam govore kako stanje ksenofobije u nekim slučajevima može biti i delimično objektivno uslovljeno. Na ovu temu D.S. govori: „Istraživanja koja prikazuju Grke kao jedan od najksenofobičnijih naroda na svetu, a zasigurno u Evropi, morala bi uzeti u obzir i činjenice da na svetu ne postoji nijedan narod srodan Grcima, niti ijedan jezik srodan grčkom što itekako može kod Grka izazvati ili pojačati, ne samo osećanje etničke posebnosti, nego i izolacije. Osim Grka, kao izuzetno ksenofobičan narod, prema istim istraživanjima, smatraju se i Mađari.“¹⁵

Na ekstremizam kao jedan od najvažnijih partikulariteta fašizma, ukazivao je i Umberto Eko, kada je govoreći o elementima koji su tipični za „ur fašizam“ ili večiti fašizam, nedvosmisleno prepoznao sledeće: kult tradicije, odbacivanje modernizma, iracionalizam, neslaganje oko izdaja, strah od razlike, individualna ili socijalna frustracija, opsesija zaverom, osećaj poniženja zbog moći neprijatelja, shvatanje života kao permanentnog ratovanja, prezir prema slabijem, kult heroizma i herojske smrti, mačizam, selektivni populizam i tzv. novogovor ur fašizma.[4] Među ovih četrnaest elemenata nedvosmisleno prepoznajemo ekstremistički bazni karakter.

Politički ekstremizam, kao naglašeno politička pojava, po pravilu nastaje sa političkim namerama i uvek egzistira u polju politike. Nosiocce političkog ekstremizma odlikuje fanatična uverenost da je vlastita politika jedino ispravna, a da su ostale lažne, te da bi zastupnike drugačijih političkih opcija trebalo svim sredstvima privoleti na prihvatanje jedne jedine ideološke istine, ili ih, u ime uzvišenog cilja (nacija, klasa, partija), istrebiti sa lica zemlje. [17] Ideološki ekstremizam, uprkos njegovim, makar deklarativno, uzvišenim ciljevima („novi čovek“... „pravedno društvo“), po pravilu se ispoljava u vidu netolerantnog i nasilnog ponašanja (od diskriminacije, preko progona, sve do genocida). Videli smo tokom istorije, a naročito drastično u prošlom veku, kuda vodi isključivost i netrpeljivost u političkom životu. Ekstremizam započinje satanizovanjem političkog protivnika, a neretko se završava njegovim istrebljenjem. [17]

Pojava novih vidova ekstremizma, među kojima neonacizma i džihadizma kao oblika islamističkog radikalizma i klerikalnog neofašizma, uverava nas „da je potencijal varijeteta desnog ekstremizma još uvek značajan, i da on pokazuje tendenciju, ne samo da se obnavlja u istim sredinama, već i da niče na novom tlu“.[14] Da nema imunih naroda na virus neonacizma, potvrđuje i slučaj Izraela gde je 9. septembra 2007. godine uhapšena prva

primer u Srbiji je iz XIX veka), dok se u Nigeriji i u XXI veku „pravda“ sprovodi na ovaj način.

¹⁵ Grčka i Mađarska su prema istraživanjima najksenofobičnije zemlje u Evropskoj Uniji sa indeksom ksenofobičnosti od preko 0.5, a za njima sledi Poljska. Citirano prema: Giancarlo Valori: „*The European Union, Antisemitism, Racism and Xenofobia*“, The Israel Journal of Foreign Affairs, Vol. one, 2007, str. 80.

grupa neonacista u istoriji Izraela. „Mladi Jevreji“, kako sebe nazivaju pripadnici te organizacije, kao i njihovi istomišljenici iz drugih država i naroda, vršili su nasilje nad stranim radnicima, homoseksuacima i nad drugim uobičajenim metama nacista. [13] Indikativna je i ekspanzija različitih ogranaka neonacističkih organizacija u bivšim komunističkim zemljama.

Kao uzroci ekstremizma javljaju se: nedovršena urbanizacija, specifični oblici industrijalizacije i promena etnodemografske strukture društva (naročito u uslovima burnih i nereguliranih migracionih procesa), naglašena sklonost ka tradiciji i istoriji, nacionalna i kulturna marginalnost. Ovi nabrojani istorijski faktori ekstremizma svedoče o mogućnosti njegovog ispoljavanja, praktično u bilo kom društvu, u najvećoj meri u zonama koncentracije procesa nedovršene modernizacije i kulturne marginalnosti. [12] Turbulentne okolnosti u vremenima ekonomskih kriza, takođe, neminovno utiču ne bujanje ekstremističkih razmišljanja i činjenja. Jasno je da kriza i ekstremizam skoro nepogrešivo idu istim putem što, samo po sebi, ne znači i da ne postoje drugi okidači njegove pojave nezavisni od krize.

Prema Trebješaninu, [17] psihološke analize pokazuju da se „iza prividnog osećanja nadmoći, ispoljenog kompleksa više vrednosti i grupnog narcizma, skriva duboko potisnuto osećanje manje vrednosti, nesigurnosti i anksioznosti“. Isti autor dalje navodi kako „njihova nadmenost, osećanje duhovne superiornosti i arogancija samo zataškavaju osećanje ličnog neuspeha i inferiornosti“, te zaključuje da uskogruđa netolerancija, nije izraz njihove snage, već je, naprotiv, izraz duhovne nemoći, osećanja neadekvatnosti, nesigurnosti i lične inferiornosti“. [17]

Proučavajući različit tretman pojava poput ličnog i grupnog narcizma u zapadnim društvima, From je došao do zaključka kako u zapadnom društvu nije prihvatljivo otvoreno ispoljavanje ličnog narcizma, dok je prihvatljivo i čak poželjno praktikovanje grupnog narcizama. Tako, recimo, ako bi se neko otvoreno hvalio da je on najkulturniji, najpametniji, najbolji čovek na svetu, svi bi mislili da je lud. Ali, zato, ako neko kaže „moja je nacija najplemenitija, najkulturnija, najtalentovanija“, taj čovek ne samo da neće biti proglašen ludim, već će biti poštovan kao „pravi patriota“. [16]

2. TRAGANJE ZA ADEKVATNIM DEFINICIONIM OKVIROM

Savremena politička teorija, nije dala preveliki doprinos ovoj materiji, ograničavajući se uglavnom na komentare o ekstremizmu ili na opis njegovih manifestacija, ciljeva i aktera. Koketirajući sa interesovanjem javnosti, autori najčešće površno ali i spektakularno, plasiraju „poplavu“ tekstova o ekstremizmu, gde vešto izbegavaju njegovo stavljanje u okvire, a još manje se bave definisanjem.

Prema rečima Stivena Etkinsa (Stephen Atkins), „postoji tako malo stvari koje je tako teško definisati, kao što je teško definisati ekstremizam“, i nastavlja: „Ma koliko da je recimo teško definisati terorizam, to predstavlja ipak lakši zadatak od definisanja ekstremizma. Ekstremizam tinja iza političke scene a može da proizvede daleko teže posledice od terorističkog akta.“ [1]

Prve obrise određenja toga šta je to ekstremno, a šta nije, nalazimo još u starogrčkim spisima. Naime, što se tiče krajnosti u ponašanju, ona nimalo nije bila popularna kod starih Grka, te je Aristotel s pravom tvrdio kako je umerenost (*mesotes*) garant dobrog života u političkoj zajednici, za razliku od krajnosti (*akrai*), koja je narušavala harmoniju polisa. [2] Smatralo se da se harmonija može narušiti ne samo činjenjem zločina i izdajom države, već i prekomernim sticanjem bogatstva, pa je kazna za takvo ponašanje bila izopštenje iz političke zajednice, poznata pod nazivom *ostrakizam*. Umerenost i prosečnost su kao vrline bile visoko pozicionirane na aristotelovoj moralnoj skali, pa on u *Politici* ističe

„da je srećan život onaj koji počiva na ničim sprečavanoj vrlini i da je vrлина sredina (između dve krajnosti)”. [3]

Govoreći o ekstremizmu, Nozik, [10] sem što gleda na neprijatelja kao na zlo, ima za svoje osnovno obeležje izazivanje stresa i neprihvatanje kompromisa. Postoji i značajan broj razmišljanja, poput Lakerovog [8] (Walter Laquer), da ljudi sa autoritarnim karakterom obično prilaze ekstremnoj desnici. [9] U vezi s tim, From objašnjava tu pojavu na sledeći način: „Struktura autoritarnog karaktera je struktura karaktera takve ličnosti kod koje se osećaj snage i identiteta zasniva na simbiotičkoj podložnosti autoritetima i istodobno na simbiotičkom dominiranju nad onima koji su potčinjeni njenom autoritetu (...) To je stanje sado-mazohističke simbioze koje mu daje osećaj snage i osećaj identiteta“ [5]. Takođe, vrlo je interesantno i Kecmanovićevo ukazivanje na povezanost autoritarnog karaktera i etnonacionalizma, gde on „autoritarne crte ličnosti dovodi u vezu sa sklonošću ka (ultra)nacionalizmu“. [7]

Prema mnogim manifestacijama, i konsekvencama koje iz njih proizilaze, a najviše po mogućem stepenu destruktivnosti i uspešnosti destabilizovanja neke političke zajednice, ekstremizam je u velikoj meri, mada ne i uvek, neraskidivo povezan sa politikom. [16] U opštem okviru definisanja, politički ekstremizam predstavlja mišljenje i ponašanje krajnje političke desnice, levice ili (čest primer u savremenom svetu) neke radikalne verske grupe. Politički ekstremizam je, polazno, moguće klasifikovati kao: ekstremizam levog i desnog predznaka (u poslednje vreme najčešće u sferi radikalne desnice); verski ekstremizam; etnički ekstremizam; etnički ekstremizam sa jasno izraženim elementima etnoseparatizma i ekstremizam koji obuhvata sve navedene varijetete – kombinovani ekstremizam. [18]

Kako sve ovi pokušaji definisanja uglavnom ukazuju na partikule koje karakterišu ekstremizam, definicija koju nudi Simeunović, na jedan jezgrovit način sublimira sve ove fragmente, i kaže kako je: „*Ekstremizam kompleksna društvena pojava zasnovana na prenaplašenim biološkim potrebama samozaštite i ksenofobičnoj varijanti identitetnog mehanizma, koje služe formiranju i opravdanju teško dozvoljivih stavova i agresivnog ponašanja kojima se, kao neprijateljska, ugrožava neka rasna, verska, etnička ili druga grupa.*“ [13]

3. UMETO ZAKLJUČKA: EKSTREMIZAM I BEZBEDNOST ZAPADNOG BALKANA

Pojava ekstremističkih pokreta, kao patološke pojave i izraza društvenog stanja i dekadencije sistema vrednosti savremenog čovečanstva, predstavlja značajan problem, pre svega u globalnom kontekstu, a svakako i na „trusnom“ području Balkanskog poluostrva. Na primeru pogubnosti višedecenijskog uticaja komunističke ideologije, kao i na mnogim sličnim njemu, potvrđuje se nepisano pravilo u društvenim naukama: da jedna vrsta ekstremizma (levičarskog), vrlo često dobija odgovor u antagonističkoj vrsti ekstremizma (desnom – etničkom, verskom i sl.), što može da se simplifikuje na sledeći način – nasilje rađa nasilje. Nagle i radikalne promene koje su se dešavale neposredno posle hladnog rata, ishodovala su sledećim procesima: dok smo na Zapadu imali integraciju (rušenje Berlinskog zida), na Istoku se dešavala dezintegracija komunističkih sistema, za šta je primer disolucije SFR Jugoslavije svakako jedan od najeklatantnijih.

Dezintegracioni procesi nisu samo rezultirali nastankom novih država, već je u njima došlo do dezintegracije starih sistema vrednosti. Antagonizmi u vidu starih ideoloških, verskih i etničkih nesuglasica, uporedo sa nespremnošću društava na brz prelazak sa planske na tržišnu privredu, napravili su plodno tle za usadivanje ekstremnih ideja, na prvom mestu desničarskih i radikalno-verskih. Na taj način, nakon višedecenijskog monopola komunizma kao ekstremne levice, sada na scenu stupa ekstremna desnica sa lepezom svojih varijeteta. Takođe, globalizacija i tranzicija su stvorile armiju nezadovoljnih i isfrustriranih

ljudi, koji želeći da zaštite svoj identitet i integritet iz straha odlaze u ekstremizam, a strah jeste savršena baza za razvijanje agresije. Uostalom, desnica po svojoj suštini nije naročito prijatelj tranzicije i globalizacije, upravo zato što se zalaže za „proverena rešenja“, tradiciju i konzervativizam.

Kako je već izneta teza da ekstremizam kao naročito žilav, ali i prikriven fenomen, zahteva naročito muldidisciplinarni odgovor, kako u smislu upotrebe različitih mera (usklađivanje zakonskih odredbi sa novonastalim ekstremističkim pretnjama, javna osuda ekstremizma, promovisanje tolerancije, uvažavanje različitosti, ravnomeran ekonomski razvoj i sl), tako i u disperzivnosti sprovedilaca istih (pravosuđe, policija, obrazovanje, civilno društvo, mediji). Sveobuhvatan odgovor, kao sublimat svih nabrojanih mera i njihovih sprovedilaca, uz jasno opredeljen evropski put zemalja Zapadnog Balkana, u mnogome bi doprineo da se uticaj ekstremističkog faktora dovede u nivo koji bi se mogao smatrati „društveno prihvatljivim“, a istovremeno bi se uštedela značajna sredstva, pa i ljudski životi u potencijalnoj oblasti „represivnog rešavanja problema“. Međutim, ukoliko ekstremizam ipak zadobije svoju najnasilniju formu – terorizam, onda se kao protivmera nameće isključivo represivni vid rešavanja problema.

Što se tiče Republike Srbije, opasnost od terorističkih dejstava spada u grupu nevojnih izazova i pretnji. Prema Doktrini Vojske Srbije, Vojska ne razvija posebne snage namenjene za pružanje podrške civilnim vlastima, već se angažuju postojeće, koje, shodno svojoj osnovnoj nameni, mogu uspešno izvršavati te zadatke. U borbenim dejstvima protiv terorističkih snaga angažuju se namenske protivterorističke jedinice u skladu sa svojim zadacima i u funkciji podrške drugim snagama sistema bezbednosti.

LITERATURA:

- [1] Atkins, Stephen, *Encyclopedia of Modern Worldwide Extremists and Extremists Groups*, Greenwood Press, Westport, Connecticut. London, 2004.
- [2] Aristotel: *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1998.
- [3] Aristotel: *Politika*, BIGZ, Beograd, 2003.
- [4] Eco, Umberto: *Ur- Fascism*, New York Review of Books, June 22, 1995 ISSUE
- [5] From, Erih: *Autoritet i porodica*, Naprijed, Zagreb, 1984, str. 112.
- [6] From, Erih: *Veličina i granice Freudove misli* (1979), Naprijed-Nolit, Zagreb - Beograd 1987
- [7] Kecmanović, Dušan: *Etnonacionalizam*, Clio, Beograd, 2014.
- [8] Laqueur, Walter: *Fascism*, New York: Oxford University Press, 1996.
- [9] Laqueur, Walter: *Europe in Our Time: A History 1945-1992*, Penguin Books, 1993.
- [10] Nozick, Robert: *Anarhija, država i utopija*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- [11] *Oxford Latin Dictionary*, Ed. by P.G.W. Glare, Oxford, Clarendon Press.
- [12] Pajin, Abramović, Emil: *Socijalna priroda ekstremizma i terorizma*, u: „Republika“, Beograd, broj 304.
- [13] Simeunović, Dragan: *Terorizam: opšti deo*, Pravni fakultet, Beograd 2009.
- [14] Subotić, Milovan: *Ekstremizam pod okriljem religije*, Institut za strategijska istraživanja i Medija centar Odbrana, Beograd, 2015.
- [15] Subotić, Milovan: *Ekstremističke tendencije kao prepreka u (pre)oblikovanju političkog identiteta Srbije*, Kultura Polisa, 2013 (163-181).
- [16] Subotić, Milovan: *Određenje ekstremizma*, Vojno delo, Beograd, vol. 62. br. 3, 2010, (297-313), 301.
- [17] Trebješanin, Žarko: *Psihologija političkog ekstremizma*, Hereticus, Beograd, 2007, br. 2.
- [18] Štrbac K, Subotić M, Milosavljević B: *Extremist Trends in the Western Balkans and the Republic of Serbia*, Journal on Law, Economy and Management , STS Science Centre Ltd, Vol 2/2012, London, str 89-97, str. 94.
- [19] Valori, Giancarlo: *The European Union, Antisemitism, Racism and Xenophobia*, The Israel Journal of Foreign Affairs, Vol. one, 2007.